

ҚУБЛА АРАЛ БОЙЛАРЫНДА МӘДЕНИЙ БАЙЛАНЫСЛАР ҲӘМ ОНЫҢ МИЛЛЕТЛЕР АРАЛЫҚ ҚАТНАСЛАРДЫҢ БЕККЕМЛЕНИЎИНДЕ ОРНЫ

Муратбаева А.Б.

ӨзРИАҚҚБ Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеу институты, Нөкис қаласы

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20308962>

Қарақалпақстан аймағында көп әсирлер дауамында хәрқыйлы миллет хәм халық, мәденият хәм дин үәкиллери тыныш-татыу жасап келген. Халқымызға тән болған миймандослық, жақсылық, қайырқомлық хәм шын мәнисиндеги кеңпейиллик усы меканда жасайтуғын халықлар дослығының гиреуи болып табылады. Президентимиз Ш.Мирзиёевтиң айтып өткениндей, “Әлбетте, елимиз жеринде әйемги дәуирлерден берли дауам етип киятырған этникалық көп түрлилик сийрек ушырасатуғын социаллық хәдийсе болып, бүгин – Жаңа Өзбекстан шараятында жаңаша мәнис-мазмун хәм дәстүрлерге ийе болып атырғаны дыққатқа ылайық” [1].

Миллетлер аралық татыулық орталығының қәлиплесиуи узақ дауам етиуши процесс болып, бул процесстиң беккемлениуинде өткен әсирде халықлар арасында жүз берген мәдений қарым-қатнастар әхмийетли орын ийеледи. Атап айтқанда, ХХ әсирдиң басларына миллий зиялылар – диндарлар, ағартыушылар, муғаллимлер, шайыр хәм жырау-бахсылардың дәретиушилиги унамлы тәсир етти. Мәселен, Әмударьяның еки жағалауында атағы елге белгили болған шайырлар Аннакул Мәмбетхожаев (1841-1936), Құлмурат Қурбаналиев (1845-1926), Бекжан Нурымов (1855-1916), Сыдық Тоқпанов (1857-1917), Абдиқадир Бекимбетов (1860-1930), Қазы Мәулик (1885-1950), Омар Суйирбек улы (1879-1922), Сапура Жайылбекова (1892-1916), Жаңабай Қаратаев (1890-1926), Аяпберген Мусаев (1880-1936), Аббаз Дабылов (1889-1970), Сейфулғабит Мәжийтов(1869-1938) хәм тағы да басқалар ел арасында болып, миллетлер аралық татыулық мәселесин өз дәретиушилигинде кең пайдаланған.

Мәдений қатнастардың күшейиуине билимлендириу мекемелери системасы күшли тәсир көрсетти. ХХ әсирдиң биринши шерегинде конфессионал мусулман мектеплери хәрекет етип, олар дәуир талабына сай өзгерип отырды [2]. Алдыңғы қатардағы диндар мударрислер орайлық аймақлар менен тығыз байланыста болған. Әсиресе Кавказ, Қырым, Қазан татарларының дүньялық билим бериу әмелияты күшли болып, олардың пикиринше, мектеп реформасы сол дәуирдиң прогрессив хәм әхмийетли мәселеси болып табылған [3]. Олардың бул бағдардағы хәрекетлери жаңа типтеги мусылман мектеплериниң ашылыуы менен белгили болып, Қубла

Арал бойы аймағында жаңа усыл менен оқытатуғын жәдид мектептери Суфий-зада, С.Маджитов, Ю.Ахметов, З.Шакиров х.т.б. тәрәпинен ашылған.

1920-жылғы сиясий ўақиялар Қубла Арал бойы халықларының мәдений байланысларының және де раўажланыўы ушын кери тәсир еткени менен халықлардың дәстүрий қатнаслары үзиллип қалған жоқ, керисинше, 1917-1918-жыллары Қарақалпақстан аймағында биринши театр труппалары ашылып, миллетлер аралық қатнасларды және де беккемлениўине үлес қосты [4]. Совет хәкимияты орнағаннан кейин жаңа хүкимет актив үгит-нәсият жүргизип, жаңа мәдений хәи коркем-өнер ошақларын ашыўға жәрдем берди. Мәселен, 1920-жылы Әмиўдарья бойлап саўда хәм мәдений-ағартыўшылық кәрўанын шөлкемлестирилип, газета хәм журналлар тарқатылды, кино хәм театр постановкалары көрсетилди. Сол ўақыттың өзинде театр жергиликли миллет ўәкиллеринен талантлы жасларды жәмлестирип, Қоңыраттан Хазараспқа шекемги аймақта өз жумысын алып барған. Солай етип Қубла Арал бойында орыс, өзбек, татар драма труппаларының негизи салынған. Бул йигиликли ислердиң әмелге асырылыўына жергиликли миллет ўәкиллери Хийўадан Сафо Мугайний, Мадрахим Екубов (Шерозий), Жуманияз сурнайчи, Курбан созчи, Хожелиден Кутлы Сейтжанова, Фахриддин Усмонов, Жумамурат Абдуллаев, Узақбай Нуржанов, Қоңыраттан Әбдираман Утепов, Сейфулғабит Мәжийтов хәм т.б. биргеликте хәрәкет еткен.

Қарақалпақстан хәм Хорезм халықларының мәдений байланысларын күшейиўине Хамза Хаким-зада Ниязий үлкен үлес қосқан [5]. 1922-жылы август айында ол Хожели қаласы интернатына муғаллим болып жумыс ислей баслайды. 1922-жылы ол Хорезмде биринши миллий театр труппасын шөлкемлестирип, Якуб Девонов, Ш.Муртазин, Зариф Қосимов, Машарип Полвонов, Мадрахим Ёкубов (Шерозий) хәм басқаларды труппаға мирәт етеди. Биргеликте олар биринши спектакльди көрсетип, Қарақалпақстан хәм Хорезим аймағындағы жақын аўыл хәм қышлақларда гастроллар уйымластырады. 1923-жылы усы труппа Төрткүл қаласында «Тухматчилар жазоси» хәм «Севдим Али» спектакллерин көрсетти. Сол дәўирде миллетлер аралық қатнаслардың беккемлениўинде Қоңырат қаласы да айрықша роль атқарған. Бул жерге белсенди жаслар топланып, жаслар сейили, концерт бағдарламалары, кейин ала кишигирим драмалық көринислер қойған. Бул бағдарламаларда Үргеништен Қаландар Байжанов, Оразгул Ғайыпова, Нусратханум Ғофурджонова, Матякуб Худояров, Вахобжон Фаязов, Хийўадан Ю.Джаббаров, Самандар Сарайманов, Шаббаздан И.Аташев, Т.Казаков, Ю.Мадримов, Я.Айтмуратов, А.Сейтназаров, Ханкадан Салай Диванов, Бибижан Диванова, Бибижан Мадрахимова, Хур Давлатова,

Расулов, Каримов, Глеумухаммед Аманжолов, Кутлы Сейтжанова (Латипова) ҳам т.б. белсенди қатнасты. Қарақалпақстанда сол жыллары миллетлер аралық татыўлықты сақлаў ҳам беккемлеў исинде бирқатар иләжлар әмелге асырылды. Мәселен, 1927-жылы жоқары дәрежели педагогикалық кадрларды таярлаў мақсетинде Қарақалпақстаннан республикамыздан тысқары ҳәр түрли жоқары ҳам орта арнаўлы оқыў орынларына 96 адам жиберилген, олардан 36 қарақалпақ, 27 казак, 11 өзбек, 4 туркмен, 9 рус, 5 басқа миллетлер ўәкиллери болған. Сол ўақытқа шекем басқа республикалардағы жоқары ҳам орта арнаўлы оқыў орынларына 478 адам жиберилип, олардан қарақалпақлар — 225, казаклар — 129, өзбеклер — 74, басқа миллетлерден — 50 адам болған. Олардың көпшилиги Москва, Ташкент, Оренбург, Қазан, Алма-Ата қалаларында оқыған [6].

Улыўма алғанда, халықлар арасындағы мәдений байланыслардың раўажланыўы тынышлық, раўажланыў ҳам өз-ара түсинисиўди тәмийинлеўши әҳмийетли фактор есапланады. Себеби бул қатнаслар жәмийетте өз-ара ҳүрмет ҳам кеңпейиллик орталығын қәлиплестириўге, билим ҳам тәжирийбе алмасыўға хызмет етеди. Сол тийкарда ХХ әсирдиң басларында Қубла Арал бойы халықларының мәдений қатнасықларының раўажланыўы адамлар ҳам жәмийетлер арасындағы өз-ара түсинисиў мәдениятын қәлиплестирди ҳам кейинги раўажланыўларға түртки болды.

ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Мирзиёев Ш.М. Халықлар дослығы күни мұнасибети менен байрам қутлықлауы // Еркин Қарақалпақстан, 2025-жыл 31-июль №92.
2. Карлыбаев М. Медресе в Каракалпакии XIX –начала XX вв.- Нукус, 2002. – С.67.
3. Остроумов Н.П. Мусульманские мактабы и русско-туземные школы в Туркестанском крае. // Туркестанский сборник. Т.418. - Ташкент: 1907.
4. Собиров О. Хоразм вохаси театрлари. 1917-1941 йиллар. – Ташкент, 1991. – С.21.
5. Урумбаев Дж. Педагогическая деятельность Хамзы в Ходжейлийском интернате. 1922-1924 гг. — Ташкент, 1969.
6. Утебаев Т.Т. Становление и развитие педагогической науки в Каракалпастане // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по материалам XXXVII международной научно-практической конференции. № 2(37). – Новосибирск: СибАК, 2014.